

19. Wolontariat zza krat – prezentacja realizowanych przez Służbę Więzienną w Polsce programów

Volunteers behind bars - presentation of programs carried out by the Prison Service in Poland

Deka Renata

Katedra Pracy Socjalnej, Wydział Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Opiekun naukowy: ks. dr hab. Piotr Krakowiak

Renata Deka: rdeka@doktorant.umk.pl

Słowa kluczowe: resocjalizacja, więźniowie, praca na cele społecznie użyteczne

Key words: rehabilitation, prisoners, work on socially useful purposes

Streszczenie

Służba Więzienna to formacja, która odpowiada za prawidłowe wykonywanie kar pozbawienia w Polsce, do jej głównych zadań należy zatem projektowanie i prowadzenie oddziaływań w stosunku do osób przebywających w zakładach karnych i aresztach śledczych. Zadanie to jest obciążone koniecznością poszukiwania innowacyjnych rozwiązań, korzystnie przekładających się na efektywność podejmowanych działań. Owoce poszukiwania wspomnianej innowacji jest projekt wolontariatu więźniów, zakładający wykorzystanie aktywności osadzonych na rzecz osób potrzebujących pomocy, co prowadzi jednocześnie do pożądanych zmian ich zachowania i światopoglądu.

1. Wstęp

Wolontariat to coraz bardziej ceniona forma działalności ludzkiej i wydaje się, że również coraz bardziej dynamicznie rozwijające się zjawisko społeczne – zjawisko które poniekąd staje się jednym z filarów funkcjonowania współczesnego świata. Niezaprzeczalne są wartości, jakie sobą prezentuje, jak chociażby: ukazanie w centrum zainteresowania człowieka, koncentracja uwagi na osobach potrzebujących pomocy, bezinteresowność działania czy wreszcie przeżywanie swojego życia wspólnie z innymi. Jego adresatami są osoby najsłabsze, cierpiące, które nie są w stanie same sobie poradzić, między innymi: osoby starsze, niesamodzielne, niepełnosprawne, nieuleczalnie chore czy znajdujące się w stanie terminalnym.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie zjawiska wolontariatu, motywacji do zaangażowania w taką formę działalności oraz korzyści z niej wynikających. W dalszej części opracowania zostaną przedstawione również różnorodne formy wolontariatu więźniów oraz profity płynące z tej formy resocjalizacji osób pozbawionych wolności.

2. Opis zagadnienia w dostępnej literaturze

Pojęcie i istota wolontariatu

Wolontariat to przykład bezinteresownej działalności człowieka na rzecz innych, przy czym początki tej formy ludzkiej aktywności trudno ustalić, większość badaczy szacuje jednak, iż trwa ona od początku istnienia ludzkości, a określone ramy instytucjonalne i uregulowania prawne zyskała dopiero w miarę upowszechniania się i rozwoju na szerszą skalę. Sam termin wolontariat wywodzi się natomiast od łacińskiego słowa voluntarius, co znaczy dobrowolny lub voluntas, czyli wolna wola i najogólniej można go rozumieć jako dobrowolną, bezpłatną i świadomą pracę na rzecz innych ludzi bądź całego społeczeństwa.

Dotychczasowe próby jednoznacznego określenia, czym jest wolontariat nie przyniosły oczekiwanych efektów i między poszczególnymi autorami nadal nie ma zgody, co

do jednej wspólnej definicji. I tak np. Centrum Wolontariatu podaje, że wolontariat to bezpłatne, dobrowolne działanie na rzecz innych, wykraczające poza związki rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie (Przewłocka 2011). Nieco inaczej na omawiane zagadnienie patrzy Janusz Mastalski, według którego wolontariat to bezinteresowność, czyli świadoma gotowość do rezygnacji z korzyści zarobkowej, dobrowolność – samodzielna decyzja o służeniu innym, ciągłość rozumiana jako odpowiedzialne, konsekwentne wywiązywanie się z podjętych obowiązków oraz systematyczność, czyli regularność zapobiegająca przerwom między podejmowanymi działaniami (Mastalski 2013). Stanisław Gawroński twierdzi natomiast, że wolontariat to świadoma decyzja o zaangażowaniu się w coś, co uznajemy za ważne, potrzebne i godne naszego poświęcenia (Gawroński 1999). Wydaje się jednak, iż istotę omawianego pojęcia oddaje Patrycja Stawiarska, która zauważa, że wolontariat „to coś więcej niż tylko pomaganie, coś więcej niż wsparcie społeczne w trudnych chwilach. To przede wszystkim swoisty styl życia, dookreślenie samego siebie przez wybory, percepcję świata, ludzi i zachowanie. To poszukiwanie sensu własnych działań, to potrzeba, by życie ten sens wyraźnie określony miało, by inni ludzie ten sens dopełniali. Wreszcie to szansa na samorealizację, na spełnienie samego siebie w jedyny i niepowtarzalny sposób.” (Stawiarska 2011, s. 23). Wolontariat to zatem bezinteresowna działalność na rzecz innych ludzi, za którą nie oczekujemy wynagrodzenia pieniężnego, ale dzięki której zyskujemy niewymierne korzyści niematerialne. To aktywność, która pozwala nam się przekonać, kim i jacy tak naprawdę jesteśmy, czego poszukujemy w życiu i nadać naszym czynom głębsze znaczenie. Dzięki niej zyskujemy sposobność samospelnienia, satysfakcję z tego, że swoją pracą przyczyniliśmy się do poprawy sytuacji drugiego człowieka. To jednocześnie szansa na odnalezienie szczęścia w coraz bardziej zmaterializowanym świecie, w którym wydaje się, że samo „branie” i „posiadanie” przestaje nam wystarczać i poszukujemy czegoś więcej, czegoś co pozwoli nam niejako rozwinąć nieco zapomnianą postawę „być” (Fromm 2009).

W dobie nieustannego postępu technologicznego i naukowego oraz coraz szybszych przemian społecznych wolontariat wydaje się być niezbędny również ze względu na wartości czy ideały, jakie reprezentuje i przekazuje osobom w niego zaangażowanym. Należy tu wskazać przede wszystkim: szacunek dla drugiego człowieka, empatię, wrażliwość oraz koncentrację na osobach najbardziej potrzebujących pomocy, otwartość na drugą osobę oraz akceptację dla jej odmienności, inności, bezinteresowność działań oraz wiele innych cech, które zwyczajnie pozwalają nam stać się lepszymi wersjami samych siebie (Gawroński 1999).

Podejmując tematykę wolontariatu należy jednocześnie wskazać na motywy, jakimi kierują się ludzie, podejmując decyzję o zaangażowaniu w pracę na rzecz innych. Z reguły są to: chęć pomocy osobom znajdującym się w potrzebie oraz zdobycia nowych umiejętności, poszukiwanie sposobu wypełnienia czasu wolnego, chęć poznania nowych ludzi i nawiązania z nimi kontaktu oraz uczestnictwo w słusznej sprawie (Wygnański 1999). Powołując się na deklaracje wolontariuszy Jadwiga Przewłocka wskazuje, że źródłami motywacji mogą być: przyjemność wynikająca z pomocy innym, zainteresowanie tym, co cię robi, troska o własną przyszłość (możliwość zdobycia nowych doświadczeń i umiejętności), możliwość przebywania wśród innych ludzi czy też nieumiejętność odmówienia, oparcia się namowom ze strony innych ludzi (Przewłocka 2011).

Przyczyny decyzji o zaangażowaniu w wolontariat są bardzo różne, jednak dążąc do ich pewnej systematyzacji Józefa Brągiel, odwołując się do raportu „Wolontariat, filantropia i 1%. Raport z badań za lata 2001 – 2005”, do najważniejszych zaliczyła:

- motywy altruistyczne – bezpośrednio związane z przekonaniem moralnymi, religijnymi czy nawet politycznymi danej osoby, często wyrażają się w przekonaniach typu: „powinno się pomagać innym” czy „mam do spłacenia dług”;
- motywy egoistyczne – są przejawem dążenia do osiągnięcia określonych korzyści osobistych, jak chociażby: zdobycie nowych umiejętności, doświadczeń zawodowych, uzyskanie doświadczenia korzystnie wyglądającego w życiorysie, czy założenie – jeśli ja pomogę teraz innym, to inni pomogą kiedyś mnie;

- motywy afiliacyjne – ich źródłem są potrzeby psychologiczne człowieka, wyrażające się w dążeniu do bycia z innymi ludźmi, przynależności do grup społecznych i uzyskaniu ich akceptacji. Ich przejawami są wielokrotnie deklaracje typu „moi znajomi też tak robią” czy „daje to możliwość bycia między ludźmi i nawiązania kontaktów”;
- motywy zadaniowe, np. chęć zdobycia nowych umiejętności i nauczenia się czegoś nowego.
- Specyficzny rodzaj motywacji stanowi tzw. poszukiwanie swojego miejsca w życiu czy sposobów na samorealizację. Wielokrotnie wolontariusze kierują się nadzieją, iż praca społeczna, w którą się zaangażują pomoże im zmienić ich dotychczasowe życie, da szansę znalezienia zatrudnienia czy okazji do „wyrwania się z domu” (Brągiel 2007).

Biorąc z kolei pod uwagę kryterium zaangażowania w wolontariat można wyróżnić trzy typy wolontariuszy: okazjonalistów, średniodystansowców oraz permanentni. Grupa pierwsza to tzw. działacze chwili, angażujący się w wolontariat pod wpływem impulsu. Zwykle włączają się w pojedyncze akcje lub wyzwania i z reguły po ich zakończeniu nie uczestniczą w kolejnych działaniach. Średniodystansowcy to osoby pomagające do czasu osiągnięcia określonych rezultatów, uzyskania zaświadczeń czy wystarczającego doświadczenia – są wolontariuszami póki nie osiągną zamierzonych przez siebie celów. I wreszcie wolontariusze permanentni, czyli regularnie uczestniczący w wolontariacie, postrzegający go jako nieodłączny element swojego życia, zapewniający im właściwe funkcjonowanie zarówno osobiste, jak i w środowisku społecznym (Zaluska 1998).

Niezależnie od rodzaju motywacji, jaka kieruje wolontariuszami czy od ilości czasu poświęcanego na pomoc innym, osób tych nie należy w jakikolwiek sposób oceniać. Nawet jeżeli pomagają wyłącznie dla tzw. „zabicia czasu wolnego”, a mimo to w pełni wywiązują się z powierzanych im zadań i obowiązków, w ich zachowaniu nie ma nic złego, czego mogliby się wstydzić, czy za co należałoby ich krytykować. Należy jednak pamiętać, że wolontariusze zawsze wymagają odpowiedniego przygotowania merytorycznego i praktycznego, które przekłada się na późniejszą skuteczność prowadzonych przez nich działań.

Wolontariat skazanych w Polsce

Wolontariat skazanych w Polsce” to nazwa projektu zgłoszonego przez Polskę w 2009 roku do konkursu organizowanego przez Dyрекcję Generalną Wymiaru Sprawiedliwości, Wolności i Bezpieczeństwa Komisji Europejskiej oraz Dyрекcję Generalną Praw Człowieka i Spraw Prawnych Rady Europy. Celem konkursu było przyznanie nagrody instytucjom promującym i ulepszającym działania publicznego wymiaru sprawiedliwości w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Zgłoszony przez Polskę projekt, opisujący współpracę zakładów karnych i aresztów śledczych z hospicjami i domami pomocy społecznej dla osób niepełnosprawnych i w podeszłym wieku, zyskał ogromne uznanie wśród przedstawicieli europejskiego wymiaru sprawiedliwości i otrzymał niezwykle prestiżową nagrodę – Kryształową Wagę Wymiaru Sprawiedliwości, a tym samym został wskazany, jako wart kontynuowania i naśladowania. Polski projekt został tak wysoko oceniony nie tylko ze względu na to, że opisywał nieznaną na światową skalę formę współpracy, ale też dlatego iż doskonale wpisywał się w zalecenia Rady Europy, wskazujące na konieczność prowadzenia resocjalizacji osób pozbawionych wolności w formie różnorodnych aktywności na rzecz społeczeństwa oraz wybierania metod oddziaływania, które pozwolą więźniom zdobyć nowe umiejętności, niezbędne w przyszłym życiu zawodowym – wolontariat to aktywność, która pozwala na realizację obu tych wskazań jednocześnie (Witkowski 2016).

Projekt „Wolontariat skazanych w Polsce” składał się z dziewięciu, prowadzonych z powodem od kilku lat, programów. Opisane w projekcie programy zostaną przedstawione poniżej, warto jednak podkreślić, że pierwsze dwa, czyli „Bona i „Duet” były pionierskie i to one dały podwaliny pod wykorzystanie wolontariatu w toku oddziaływań

względem skazanych kobiet i mężczyzn, przyczyniając się do upowszechnienia tej formy resocjalizacji.

1) „Bona”

Jest to program realizowany od 15 lipca 1998r. przez Zakład Karny w Lublińcu we współpracy z lokalnym Domem Pomocy Społecznej „Zameczek”. Uczestniczą w nim kobiety odbywające karę we wskazanej jednostce penitencjarnej, które w ramach wolontariatu opiekują się podopiecznymi DPS-u – dziećmi niepełnosprawnymi oraz upośledzonymi umysłowo (są to w głównej mierze dzieci z porażeniem mózgowym oraz zespołem Downa, co wymaga od osadzonych ich indywidualnego traktowania). Do zadań wolontariuszek należy wykonywanie różnorodnych czynności związanych głównie z opieką, pielęgnacją, wychowaniem i rehabilitacją podopiecznych. Dzięki pracy z osobami niepełnosprawnymi osadzone uczą się wrażliwości, empatii, tolerancji, szacunku dla drugiego człowieka, pokory oraz odporności psychicznej na sytuacje trudne, wykształcając u nich jednocześnie umiejętność radzenia konstruktywnego sobie z tego typu sytuacjami (Stolarczyk 2007).

2) „Duet”

Program jest realizowany przez Areszt Śledczy w Krakowie-Podgórze i Dom Pomocy Społecznej od sierpnia 2002r.. Uczestniczą w nim osadzeni po terapii uzależnienia od alkoholu, którzy przez pięć dni w tygodniu pomagają pracownikom DPS-u w wykonywaniu codziennych czynności związanych z funkcjonowaniem placówki. Towarzyszą swoim podopiecznym w czynnościach dnia codziennego oraz specjalnych zajęciach terapeutycznych. Ich zadaniami są między innymi: dozór i kontrola w czasie posiłków i toalety, pomoc w ubieraniu i rozbieraniu się, pomoc w odprowadzaniu i przyprowadzaniu ze szkoły, wspieranie w wykonywaniu drobnych czynności, uczestnictwo w zajęciach terapeutycznych: plastycznych, muzycznych, sportowo-rekreacyjnych oraz pomoc w integracji osób niepełnosprawnych z otoczeniem.

Zasadniczym celem programu „Duet” jest pokazanie skazanym, że są w stanie powstrzymać się od picia alkoholu czy zażywania innych substancji psychotropowych, a w konsekwencji mogą zmienić swoje życie i dokonać w nim radykalnych zmian. Co więcej, współpraca Zakładu z DPS-em ma przyczynić się do odbudowy systemu wartości więźniów-wolontariuszy, zapobiegać ich izolacji i monotonii codziennego życia wewnątrz placówki oraz wspierać proces rehabilitacji, usprawniania podopiecznych DPS-u (Szarek 2007).

3) „Miłosierna Samarytanka”

To projekt będący pokłosiem programu „Bona”. Realizowany jest od 2005 roku w Zakładzie Karnym w Lublińcu, współpracującym z Domem Kombatanta. W ramach wolontariatu osadzone kobiety opiekują się osobami starszymi oraz z demencją, wspomagając je w wykonywaniu codziennych czynności (Cegielska 2009).

4) „Schola vitae”

Kolejny z programów realizowanych przez zakład Karny w Lublińcu, prowadzony we współpracy z Domem Pomocy Społecznej „Zameczek”. Wolontariuszki opiekują się osobami przewlekłe chorymi ze schorzeniami układu nerwowego, jak również dotkniętymi schizofrenią bądź znacznym stopniem upośledzenia umysłowego (Cegielska 2009).

5) „Cztery pory roku”

To program przeznaczony dla skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w Oddziale Zewnętrznym w Uście Aresztu Śledczego w Słupsku. W ramach swoich obowiązków więźniowie-wolontariusze towarzyszyli i w różnorodny sposób wspierali osoby niepełnosprawne umysłowo (Wójcik i Meler 2009).

6) „Przebudzenie”

Jest to projekt realizowany od 2007 roku przez Zakład Karny w Kaliszu, współpracujący z Fundacją Osób Niepełnosprawnych „Miłosierdzie” oraz Miejską Biblioteką Publiczną w Kaliszu. Do głównych zadań skazanych należy organizowanie wystaw oraz przeglądów rękodzieła, zabaw, wycieczek rowerowych czy Międzynarodowych Zawodów Osób Niepełnosprawnych w Dyscyplinach Lekkoatletycznych (jak również zapewnienie opieki ich uczestnikom).

7) „Nike”

W ramach prowadzonego od 2006 roku przez Areszt Śledczy w Suwałkach we współpracy z Domem Pomocy Społecznej „Kalina” programu, więźniowie wraz z podopiecznymi DPS-u uczestniczą w szeregu warsztatów zajęciowych (strona internetowa Służby Więziennej).

8) „Razem sprawniej”

Projekt realizowany od 2006 roku w Zakładzie Karnym w Jaśle. Uczestniczą w nim osadzeni po terapii uzależnienia od alkoholu, którzy angażowani są następnie w opiekę nad osobami niepełnosprawnymi intelektualnie (Witkowski 2016).

9) „WHAT” (Wolontariat Hospicyjny jako Narzędzie Uczucia Akceptacji i Tolerancji dla osób opuszczających placówki penitencjarne)

Wolontariat hospicyjny więźniów to forma współpracy Służby Więziennej z ośrodkami opieki paliatywno-hospicyjnej zapoczątkowana przez Zakład Karny Gdańsk-Przeróbka oraz Hospicjum im. ks. Dutkiewicza w Gdańsku. Początkowo osadzeni uczestniczyli w pracach budowlano-remontowych związanych z ukończeniem budowy Domu Hospicyjnego, a dopiero z czasem zostali włączeni w bezpośrednią opiekę nad pacjentami. Inspiracją do podjęcia tego typu decyzji była ich postawa wobec umierającego w hospicjum kolegi z zakładu – więźniowie z własnej inicjatywy tak organizowali sobie czas, by możliwie jak najwięcej spędzić go z kolegą (czytali mu, wspólnie oglądali telewizję, rozmawiali – robili wszystko, by w ostatnich chwilach swojego życia nie czuł się samotny). Postawa skazanych zachęciła dyrekcję placówki do wykorzystania ich aktywności także na rzecz innych pacjentów. W efekcie przeprowadzono dla nich szereg szkoleń, przygotowujących do pełnienia zadań wolontariusza medycznego. Gdański model współpracy został upowszechniony na skalę całego kraju. W początkowym okresie na podobną współpracę zdecydowało się 15 jednostek penitencjarnych współpracujących z hospicjami, na dzień dzisiejszy jest to około 41 placówek korzystających z pomocy więźniów-wolontariuszy. Liczba ta pokazuje że wolontariat skazanych to przykład metody oddziaływania na osoby pozbawione wolności, która rozwijała i nadal nieustannie się rozwija (Krakowiak, Paczkowska, Witkowski 2013).

Korzyści z wolontariatu więźniów

Niezależnie od miejsca, w którym osadzeni pełnią posługę wolontariuszy, wolontariat to przykład aktywności, która pozwala na osiągnięcie licznych korzyści w niemal wszystkich sferach ich funkcjonowania. Dzięki kontaktom z ludźmi cierpiącymi, niepełnosprawnymi, starszymi czy wreszcie umierającymi zmienia się ich perspektywa i sposób patrzenia na otaczającą rzeczywistość. Zamiast koncentrować się na przeszłości, ukierunkowują swoją uwagę na teraźniejszość i przyszłość, wygaszeniu czy wyciszeniu ulega także prezentowana przez nich wielokrotnie postawa roszczeniowa. W jej miejsce wykształcają się natomiast takie cechy jak: empatia, wrażliwość, szacunek do siebie, drugiego człowieka, uczciwej pracy, do tego, co już w swoim życiu posiadają. Zaczynają uświadamiać sobie błędy, jakie w swoim życiu popełnili, a jednocześnie zdają się dostrzegać dla siebie szansę – szansę na zmianę dotychczasowego sposobu funkcjonowania. Dzięki wolontariatowi wzrasta ich poczucie własnej wartości, korzystniej oceniają także samych siebie. Praca z innymi ludźmi, w interdyscyplinarnych zespołach, których stają się nieodłączną częścią wyposaża ich w liczne kompetencje z zakresu komunikacji interpersonalnej. Uczą się sposobów właściwej komunikacji z innymi, odpowiedzialności, punktualności, sumienności oraz sposobów konstruktywnego rozwiązywania problemów i zaspokajania własnych potrzeb. Obserwując relacje rodzinne swoich podopiecznych uświadamiają sobie, jak ogromną rolę w życiu człowieka odgrywa rod/zina i jakie błędy popełniają w kontaktach z najbliższymi. Co więcej, doświadczenia te wielokrotnie motywują ich do podjęcia trudu naprawienia czy odbudowania relacji z osobami dla nich znaczącymi (Paczkowska, Krakowiak, Krzyżanowski i in. 2010). Wolontariat wyposaża ponadto osadzonych w nowe umiejętności oraz kompetencje zawodowe, pozwala im zdobyć ogromne doświadczenie, a tym samym zwiększa ich atrakcyjność i konkurencyjność na rynku pracy. I wreszcie wolontariat daje osadzonym możliwość

pokazania siebie wolnej części społeczeństwa w zupełnie inny niż dotychczas sposób. Praca w hospicjum czy domu pomocy społecznej stwarza im możliwość zaprezentowania siebie nie tylko jako przestępcy, człowieka który z nikim i z niczym się nie liczy, a wręcz przeciwnie – jako osoby zdolnej do pomocy drugiemu człowiekowi i do bezinteresownego czynienia dobra (Witkowski 2016).

3. Podsumowanie

Wolontariat to nowatorskie narzędzie oddziaływania na osoby pozbawione wolności. Narzędzie to może przyjmować różnorodną formę, zróżnicowane są również podmioty korzystające z pomocy osadzonych, o czym świadczą opisane wyżej programy wolontariatu więźniów. Niezależnie od miejsca, w jakim wykonują swoje obowiązki, ta forma własnej aktywności skazanych przynosi niewymierne korzyści we wszystkich sferach ich funkcjonowania, zwiększając również prawdopodobieństwo ich udanego powrotu do społeczeństwa po opuszczeniu jednostek penitencjarnych.

Wartym podkreślenia jest jednocześnie fakt, iż współpraca Służby Więziennej z różnego typu instytucjami pożytku publicznego nieustannie się rozwija i niemalże każdego dnia przybywa chętnych do skorzystania z pomocy więźniów-wolontariuszy. Jednym z najnowszych przykładów omawianej współpracy jest chociażby zaangażowanie osadzonych w działalność Stowarzyszenia Piękne Anioły, zajmującego się remontem domów i pomieszczeń mieszkalnych dla rodzin znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji materialnej (efekty wskazanej współpracy można było niedawno obejrzeć w reportażu „Cztery kąty, anioł piąty”, wyemitowanym przez Telewizję Polską). Co więcej, dostrzegając korzyści płynące z wolontariatu więźniów, coraz częściej wolontariat wykorzystuje się także w toku oddziaływań w stosunku do podopiecznych domów poprawczych, jak również osób zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Pokazuje to nie tylko uniwersalność tego narzędzia, ale również zasadność jego wykorzystania. Niezbędnym wydaje się zatem podejmowanie działań mających na celu rozwój i upowszechnianie tej formy resocjalizacji na szerszą niż dotychczas skalę. Jednocześnie dla uzyskania pełnego obrazu, znaczenia wolontariatu w procesie resocjalizacji i readaptacji osób pozbawionych wolności należałoby jeszcze zapoznać się z dobrymi praktykami wykorzystywania tej formy oddziaływania w państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz pochylić się nad zagadnieniem coraz bardziej popularnego wolontariatu na rzecz więźniów, co będzie miało miejsce w kolejnych planowanych artykułach.

4. Literatura

- Braziel J (2007) Motywy podejmowania działań prospołecznych przez wolontariuszy [w:] (red.) Matyjas B, Biała J (2007) Rodzina jako środowisko pracy socjalnej. Teoria i praktyka: 36 – 37.
- Cegielska J (2009) Wolontariat więźniów. Przegląd Więziennictwa Polskiego nr 65-65: 15 – 18.
- Fromm E (2009) Mieć czy być.
- Gawroński S (1999) Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie.
- Krakowiak P, Paczkowska A, Witkowski R (2013) Prisoners as hospice volunteers in Poland. *Medycyna Paliatywna w Praktyce* nr 2, tom 7: 57 – 60.
- Mastalski J (2013) Aksjologiczne wymiary wolontariatu [w:] (red.) Godawa G (2013) Człowiek dla człowieka – współczesne wyzwania wolontariatu.
- Paczkowska A, Krakowiak P, Witkowski R i in. (2010) Wolontariat hospicyjny jako narzędzie reintegracji społecznej osób pozbawionych wolności [w:] (red.) Jasiński Z, Widelak D (2010) W poszukiwaniu optymalnego modelu więzienia resocjalizacyjnego.
- Przewłocka J (2011) Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia, 1%. Raport z badań.

- Slosarczyk A (2007) Programy „Bona”, „Miłosierna Samarytanka” oraz „Schola Vitae” realizowane w Zakładzie Karnym w Lublińcu. *Czasopismo Prawa i Nauk Penalnych* z1: 232 – 236.
- Stawiarska P (2011) Wolontariat hospicyjny. Perspektywa interdyscyplinarna.
- Strona internetowa Służby Więziennej: www.sw.gov.pl
- Szarek T (2007) Programy readaptacji w Areszcie Śledczym w Krakowie Podgórzu. *Czasopismo Prawa i Nauk Penalnych* z1: 250 – 256.
- Witkowski R (2016) Wolontariat hospicyjny więźniów. W kierunku inkluzji społecznej [w:] (red.) Ciosek M, Pastwa-Wojciechowska B(2016) *Psychologia penitencjarna*: 302 – 308.
- Wójcik M, Meler S (2009) Cztery pory roku [w:] (red.) Marczak M (2009) *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*.
- Wygnański JJ (1999) Aneks do polskiego wydania [w:] (red.) Gawroński S (1999) *Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie*.
- Załużka M (1998) Społeczne uwarunkowania angażowania się w działalność organizacji pozarządowych [w:] (red.) Załużka M, Boczoń J (1998) *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*.